

חוות דעת בנושא ח'רבת זנוטה

שולי הרטמן, אנתרופולוגית חברתית

פתיח

אני החתומה מטה התבקשתי על ידי האגודה לזכויות האזרח, לחוות את דעתי המקצועית בעניין מרחב המגורים והקיום של תושבי הכפר ח'רבת זנוטה (להלן גם: "הכפר"). זאת, על רקע הוצאת צווי הריסה למרבית המבנים בכפר ועל רקע סירובן של הרשויות לפעול להסדרה תכנונית של הכפר. אני נותנת את חוות דעתי זו במקום עדות בבית המשפט ואני מצהירה בזאת כי ידוע לי היטב, שלעניין הוראות החוק הפלילי בדבר עדות שקר בשבועה בבית המשפט, דין חוות דעתי זו כשהיא חתומה על ידי כדין עדות בשבועה שנתתי בבית המשפט. אני מגישה חוות דעת זו ללא תמורה.

לצורך כתיבת חוות הדעת התארחתי אצל תושבי הכפר, לנתי במקום, קיימתי שיחות עם גברים ונשים ממשפחות שונות, וצפיתי בהם בשגרת יומם, בחמישה ביקורים נפרדים. חוות הדעת מבוססת על הביקורים שערכתי בכפר, על חומרים כתובים המתייחסים להיסטוריה של קהילות פלאחים-מגדלי צאן באזור דרום הר חברון ועל היכרות של קהילות דומות לקהילה המתגוררת בח'רבת זנוטה. היכרות זו מבוססת על ביקורים וסיורים בקהילות בדרום הר חברון, החל משנת 2006, לרבות מחקר מעמיק שכלל עבודת שדה שהתפרשה על פני 6 חודשים באחת הקהילות באזור.

חוות הדעת מתייחסת לתושבים החיים כיום בח'רבת זנוטה ומבקשת לעמוד על מוצאם, אורח חייהם, קשריהם החברתיים והמשפחתיים וזיקתם לכפרם ולאדמה עליה הם יושבים. בחלק הראשון של חוות הדעת, אציג בתמצית את הרקע ההיסטורי חברתי ופוליטי, שמהווה את הבסיס והמסגרת להבנת היווצרותה של הקהילה בח'רבת זנוטה, התקיימותה במקום לאורך שנים רבות וגם השינויים שעברו עליה. בחלק השני של חוות הדעת אתייחס לאורח החיים הייחודי לקהילה בח'רבת זנוטה אשר מהווה את הבסיס להתקיימותה, הן במובן הכלכלי והן במובן התרבותי. לסיכום אתייחס לזיקה שבין התושבים לכפר הן מבחינת היסטוריה התיישבותית והן מבחינת אורחות חייהם הייחודיים וכלכלתם.

א. סקירה כללית

במרחבים שבקרבת העיירות דורא, יטה, סמוע ודהאריה, מצויים עשרות כפרים קטנים של פלאחים פלסטינים המתקיימים מגידול צאן ועיבוד שטחים חקלאיים נרחבים. מציאות זו תועדה בהרחבה בסוף שנות ה-70 של המאה שעברה, ביחס למרחב שסביב העיירה יטה, בפרסום בהוצאת משרד הביטחון¹. כפי שנאמר באותו פרסום, היציאה מכפרי האם אל המרחבים שסביבם החלה עוד בשליש הראשון של המאה ה-19 ונמשכה עד לשלהי תקופת המנדט הבריטי ותחילת השלטון הירדני². משפחות שהתפצלו בעקבות הריבוי הטבעי והתרחבות המשפחה, כאלה שלא היה בידיהן לרכוש אדמות בכפר האם עצמו, יצאו לחפש אדמות חקלאיות ואזורי מרעה מחוץ לכפר האם. במשך השנים, מה שהחל כיציאה עונתית ושהייה של מספר חודשים במערות באזור, נעשה למקום המגורים העיקרי ומרכז החיים בעבור חלק גדול של המשפחות, **בעיקר אלה היותר עניות**. משפחות אלה שיפצו ושיפרו מערות המצויות בשפע באזור והן היו למשכן ולמשכן הצאן. כך הצליחו לקיים לאורך שנים, רמת חיים בסיסית בחברה מסורתית "טרום" צרכנית. כיום אנו פוגשים משפחות שאבי הסב, הסב, האב והבן, כולם נולדו, גדלו, חיו, וחלקם גם חיים כיום, סביב אותה מערה, באותה ח'רבה (כפר קטן).

תיאור זה מאפיין גם את ההיסטוריה של ח'רבת זנוטה. בתחילת המאה שעברה הגיעו אבותיהם של תושבי זנוטה הנוכחיים למקום. הם היו בעלי עדרים שנולדו גדלו והתגוררו בדהאריה, אך עם התרחבות המשפחה, כאשר נוצר מחסור באדמות מרעה ובשטחי עיבוד בדהאריה ובשוליה, הם נאלצו להרחיק מעט מן העיירה (כ 4 ק"מ) והתמקמו במערות המצויות בח'רבת זנוטה, בצמוד לאדמות מרעה ואדמות חקלאיות שהיו שלהם.

המערות שהיוו תחילה משכן עונתי לחלק מהמשפחות שרעו בקרבתן בחורף, אוכלסו במרוצת השנים על ידי כמה מאותן משפחות, באופן קבוע. דומה הדבר לתופעה הידועה של היווצרות כפרי בת כאשר משפחות מעבדות שטחים הרחוקים מביתן ולאורך תקופה הם רק ישנים במקום בעונה הבוערת ובהמשך הבנים עוברים לגור בשטח ובמשך הזמן נוצר כפר חדש באותו מקום. במקרה זה מדובר בשילוב של חקלאות חרבה (גידולי 'בעלי') וגידול בעלי חיים - **כאמצעי מחייה וכדרך חיים המתחייבת ממנו**.

בתקופת המנדט הבריטי ובמיוחד בתקופת השלטון הירדני, פלאחים רועים רבים עיבדו אדמה וגידלו צאן מחוץ לדהאריה במקומות דוגמת זנוטה. מספר ע.א. בן כ-70: "רק לירובעי שלי (לפג המשפחתי) יש 500 דונם כאן. אני עוד זוכר שכל אחד עיבד כאן את חלקתו... רבים מבני המשפחה חיו אז רוב השנה במערות שלנו בזנוטה. אני נולדתי במערה כאן".

1 יעקוב חבקוק, חיים במערות הר חברון, משרד הביטחון/ההוצאה לאור, 1985
2 שם, עמ' 26

ב. תחת השלטון הישראלי

מלחמת ששת הימים והכיבוש הישראלי יצרו מציאות חדשה באזור וחיי התושבים הושפעו ממנה עמוקות. ההשפעה הדרמטית הראשונה הייתה בתחום הפרנסה והעבודה וזו החלה כבר במחצית השנייה של 1968, עת התאפשרה רשמית כניסת פועלים פלסטיניים לעבודה בישראל. ההשפעה הדרמטית והטראומתית האחרת הייתה תופעת ההתנחלות הישראלית שהחלה בתחילת שנות ה-80 בדרום הר חברון, ויצרה את הקונפליקט על הקרקע באזור זה. באותן שנים אף החל המנהל האזרחי להגביל את הפיתוח והבנייה הפלסטינית, הגבלות שהתעצמו בשטח C לאחר הסכמי הביניים עם אש"ף (הסכמי אוסלו) והחלוקה המנהלית לאזורי A.B.C.³

ב.1. עבודה ופרנסה

למשך למעלה מ-20 שנים נפתח בפני הפלסטיניים לרבות תושבי זנוטה, שוק עבודה חדש ונרחב, הם נחשפו לכלכלה הישראלית, והשתלבו כעובדי כפיים בשוק העבודה שלה במהירות רבה. אף שהשכר היה ברמה הנמוכה ביותר במשק הישראלי, עדיין היה גבוה בהשוואה לרמת חייהם של התושבים, טרם פתיחת שוק העבודה בפניהם. הקרבה היחסית למקומות העבודה החדשים והשכר שבצידה, היו למוקדי משיכה שקשה היה לעמוד בפניהם וכמעט כל משפחה שלחה חלק מבניה לעבודה בישראל. אנשים בזנוטה זוכרים תקופה זו בנוסטלגיה גם בשל היבטיה הכלכליים, אך גם בשל היחסים שנוצרו עם ישראלים וחופש התנועה שחוו באותה תקופה. במשך שנים אלה חלק מהמשפחות מכרו את הצאן, עברו לגור בדהאריה ועבדו בישראל, או בדהאריה עצמה שעברה תהליך עיור מואץ, והשתלבו בה בעבודות בניין ופיתוח.

גם בזנוטה, משפחה שלמה, משפחת קאסייה עזבה, מכרה את הצאן ועברה לדהארייה. המשפחות שנשארו במקום הקפידו לשלוח בן או שניים לעבודת מזדמנות בישראל ובמקביל המשיכו באורח חייהם המוכר ובגידול העדרים. כך נוצרו בקרב המשפחות עודפים שלא היו מוכרים להן בעבר, ורמת החיים עלתה מעבר למצב המוכר של הישרדות וצריכה חיצונית מינימאלית. במקביל גם התרבו המוצרים אליהם נחשפו וגדלו הצרכים.

שינויים אלו היו גם אחד הגורמים להאצת תהליך המעבר מן המערות למגורים מעל פני האדמה. גורם נוסף להאצת תהליך זה היה מצבן של המערות עתיקות היומין שהידרדר עם השנים עד שהן כבר לא היו בטיחותיות למגורים. תחילה גרו בתקופת הקיץ ב"בית שער" – אוהל דמוי האוהל הבדואי, העשוי משיער עיזים שחורות ומשיער גמלים (הכסף הזמין אפשר קניית אוהלים מתאימים), ובחורף חזרו למערות. בהמשך, עם החשיפה לחומרי בניה נוספים ועם הכנסת הפלסטיק לאזור, עצבו את מבני מגוריהם בשילוב של ברזנט, פלסטיק וניילון על קונסטרוקציה מברזל או מעץ.

³ לדיון מעמיק, תיעוד והסבר: "התחום האסור, מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטיניים בשטח C" עמותת 'במקום' 2008. עמודים 8,9, 29-36.

אלא שמדיניות המעבר החופשי לישראל החלה משתנה, למעשה, מאז האינתיפאדה הראשונה. עוד ב-1989 חויבו כל העובדים הפלסטינים בישראל לשאת " כרטיס מגנטי" כתנאי לקבלת רישיון עבודה וב-1993 בעקבות אירוע בטחוני קשה, הוטל סגר כללי על השטחים "עד להודעה חדשה". הציפייה שבעקבות הסכמי אוסלו תהיה הקלה ותתאפשר תנועה נורמלית של עובדים התבדתה, ועם הזמן אף הקשיחה ישראל את מדיניות הסגר, בתגובה לפיגועי התאבדות שביצעו פלסטינים בתחומיה.⁴

המחצית השנייה של שנות ה-90 אופיינה בסגרים ובשיבושים ביכולתם של העובדים להגיע למקומות עבודתם, וכך יצא שבזיכרוןם של התושבים, שאינם אנשים פוליטיים ושעניינם בהשרדות כלכלית ובקיום משפחתם, הסכמי אוסלו נתפסים כאלה, שבעקבותיהם התחילו "הבעיות עם תעודות ועבודה". ואכן אנשי זנוטה מספרים כי בשנים אלה שוק העבודה נעשה פחות ופחות נגיש. נדרשו אישורים ורישיונות למיניהם ואי אפשר היה יותר לסמוך על העבודה בישראל. עם האינתיפאדה השנייה בשנת 2000 נסגר הגבול באופן קבוע ומוחלט.

בעקבות הסכמי אוסלו, הפכה דהאריה לחלק משטח A, אך תנופת הפיתוח הגדולה בה נעצרה, ורבים מתושביה היו למובטלים, ביניהם מבני המשפחות המורחבות הגרות בזנוטה. כך כתוצאה משילוב אירועים שלחלוטין מחוץ לשליטתם, חזרו המשפחות בזנוטה להיות תלויות באופן כמעט מוחלט, בגידול הצאן וחקלאות ה'בעל' לפרנסתן וקיומן.

2.3 שינויים במרחב

הכיבוש הישראלי גרם במישרין ובעקיפין לשינויים קרדינאליים במרחב ובתנאי החיים בו. בשנים הראשונות ולאורך למעלה מ-20 שנה מיקומה של דאהריה על הציר שחיבר את באר שבע עם חברון וירושלים השפיע באופן דרמטי על התפתחותה. תנופת בניה נרחבת ביותר אפיינה אותה במשך שנים, ומכפר בינוני הפכה לעיירה - מרכז של מסחר, חנויות ושוק הומה. **בשנים 67 – 97 גדלה דהריה פי 5!** (גם בשל פליטי מלחמת 67 שהגיעו אליה וגם בשל הגירה פנימית וולונטרית). כאמור, צעירים רבים הצטרפו כפועלים לעבודות הבניה שהיו בדהריה באותן שנים.

לצד התפתחות זאת שנתפסה כחיובית ביותר מבחינת התושבים, החל בשנות ה-80 תהליך ההתנחלות באזור, ופיתוח המרחב הוכתב למעשה ע"י אינטרסים של ההתנחלויות הישראליות, תוך התעלמות מהפריסה הפלסטינית, ומצרכיה ואורח חייה של האוכלוסייה המקומית. כך, קרה שעל אף שתושבי זנוטה לא שינו את מקום מושבם עשרות בשנים, מיקומם השתנה ביחס לסביבתם והם, שהיו מרוחקים מכל דרך מרכזית, מצאו עצמם בשוליו של כביש ראשי בגדה המערבית. כ-10 שנים לאחר הכיבוש התחילו לסמן את הדרך שהיא היום חלק מכביש 60 ועוברת ממש בסמוך לאזור מגוריהם של תושבי זנוטה, וחוצה את אדמותיהם. בתחילת שנות ה-90 החלו בסלילת הדרך ולאחר השלמתה היא הייתה לחלק מכביש 60 ותושבי זנוטה, מבלי שנשאלו על כך ומבלי שרצו בכך, מצאו עצמם יושבים בשוליה. זאת ועוד, בורות מים שסיפקו מים לכל האזור והיו בקרבת התוואי שנבחר לכביש, נהרסו ומה שהיה שטח רצוף הופרד על ידי הכביש. כל זאת ללא התחשבות בצרכי התושבים ותוך הגבלת

⁴ דו"ח בצלם, "מעבר לגבול החוקיות", מרץ 2007 עמ' 11-12

תנועתם במרחב עם עדריהם. כך נאלצים כיום בעלי העדרים לחצות כביש ראשי עם עדריהם כדי להגיע לחלק מאדמותיהם.⁵ דרך זו מתחברת לכביש 317 שנסלל במטרה לחבר את ההתנחלויות כרמל מעון וסוסיא בדרך שעוקפת את דהאריה לבאר שבע.

בעוד המרחב שסביבם משתנה, על מרחב המגורים שלהם הוטלו הגבלות על בניה חדשה, על שיפור בניה קיימת ועל פיתוח תשתיות ולו גם בסיסיות. כל ניסיון לשפר איכות המגורים או דירי הצאן נעצר בעודו באיבו. כאשר ניסו מספר תושבים לצפות את מבני הפלסטיק בפת, מיד הגיעו נציגי המנהל האזרחי, ואיימו בהריסת מבני המגורים אם לא יפרקו את הפת. ע.ב. סיפר שניסה להקים דיר משופר לכבשים ואף הוא קיבל הודעה כי עליו לפרק את המבנה וכך עשה בלית ברירה. אחד מבני משפחת אל בטאת החל בבניית מבנה לבנו שהתחתן ודיר חדש לצאן, גם במקרה זה הגיעו אנשי המנהל (מבחינת התושבים זה הצבא) והודיעו לו כי אם לא יהרוס את המבנה בעצמו יהרסו ויגרשו אותו ואת משפחתו. לפני כ-7 שנים במסגרת פרויקט הומאניטארי של עמותת ספרדית נתרמו לזנוטה מבני שירותים. גם מבנים אלה נהרסו ע"י השלטונות הישראלים בטענה של אי חוקיות. **כך נבלם למעשה תהליך הפיתוח של זנוטה והתקבע אופי המגורים ורמתם.**

סיכום

בחלק זה הצבעתי על התנאים והגורמים העיקריים - גיאופוליטיים, כלכליים, ואידאולוגיים, שבהשתנותם, הובילו או שגרמו ישירות לשינויים במרחב הפיסי, החברתי והכלכלי של תושבי זנוטה. בסופו של יום, כשם שפתיחת שוק העבודה בישראל משכה המוני פלסטינים אליו, וקדמה כלכלית משפחות רבות, וכשם שפתיחת ציר התנועה בין חברון לבאר שבע קידם את דהאריה כמרכז למסחר וכשוק אטרקטיבי, כך כתוצאה מהתלות שנוצרה בכלכלה הישראלית, סגירת הגבולות 25 שנה מאוחר יותר בפני הפועלים הפלסטינים, סלילת הכבישים העוקפים והסגרים העמידה אותם בפני שוקת שבורה. חלקם חזרו כאמור לזנוטה, ולכפרים האחרים והצטרפו לבני המשפחה שנשארו במקום, וחלקם נשארו בדהאריה מובטלים, חלק ניכר מן הזמן, מחפשים עבודות מזדמנות. כתוצאה מכך, כלכלתם ומחיתתם של תושבי ח'רבת זנוטה חזרה להתבסס באופן בלעדי על גידול צאן ועיבוד השטחים החקלאיים שברשותם, הצמודים לזנוטה. בשל כך, גם נוכח המגבלות הקשות בתחום הבניה והפיתוח, **תושבי זנוטה נאחזים במקום, במשלח ידם ובאורח חייהם. אין להם באמת ברירה אחרת.**

⁵ בשנת 2006 הקים המפקד הצבאי גדר מבטון בגובה מטר לאורך כביש 60, בטענה כי הגדר תשפר את בטיחות הנוסעים בכביש. גדר זו פגעה פגיעה קשה בחופש התנועה ובזכות הגישה לאדמות של היישובים הפלסטינים לאורך כביש 60 ולא אפשרה לעדרים להגיע לשטחי המרעה. בג"ץ קיבל עתירה שהוגשה נגד הגדר האמורה, והמדינה נאלצה לפרק את הגדר.

חלק 2 אופי הקהילה ואורח החיים בח'רבת זנוטה

א. הקהילה

תושבי הישוב, למעט משפחה אחת שהצטרפה אליהם (סממרי), משתייכים כולם למשפחה גדולה אחת שמקורה כאמור בדהאריה - משפחת אל מטריה. משפחה זו נחלקה והתפצלה עם השנים לכ-7 משפחות ביניהן משפחות א-טל ואל בטאת שבתחילת המאה שעברה, חלקים מהן עברו לגור בזנוטה והן בעלות האדמה במקום.

משפחות אלה ומשפחת סממרי כוללות 9 משפחות מורחבות הכוללות כ- 27 משפחות גרעיניות. משפחה מורחבת כוללת הורים, ילדיהם הצעירים, ושנים, שלושה ולעיתים גם שמונה בנים בוגרים לעיתים נשואים עם ילדים משלהם. המשפחה המורחבת מנהלת משק בית אחד ועדר אחד, מעבדת את אדמתה וברוב המקרים גם את אדמות בני הפלג המשפחתי (הרובע) שגרים כיום בדהאריה עבור תשלום מסוים.

פירוט המשפחות:

משפחת **אל בטאת** הכוללת 3 משפחות מורחבות של קרובים:
עבד אל חאליס אל בטאת – בעל 300 ראשי צאן,
איסא אל בטאת – גם לו כ-300 ראשי צאן,
וריבחי אל בטאת שבבעלותו כ-150 ראשי צאן.

משפחת **א-טל** כוללת 5 משפחות מורחבות:

שאפיק סלימן – בעל כ-1000 ראשי צאן (8 בנים בוגרים)
באגיס סלימן – בעל כ-300 ראשי צאן,
אמר א-טל בעל כ-300 ראשי צאן,
סלימן א-טל בעל עדר של כ-150 ראשי צאן
ומילחם א-טל שלו יש כ-200 ראשי צאן.

משפחת **סממרי** - למשפחה זו נציג יחיד בזנוטה, משפחתו של פארס סממרי שהינו בעל כ-300 ראשי צאן. משפחה זו הצטרפה לזנוטה לאחר שנאלצה בשל סכסוך לעזוב את מקום מגוריה על הגבעה שממול חירבת זנוטה, שם גרים שאר בני משפחת סממרי, שם גם מצויות אדמותיה של משפחה זו.

למעשה כפי שכבר הוזכר, משפחה נוספת שותפה לבעלות על מרחב המגורים ועל חלק מהאדמות - משפחת אל קאסייה. משפחה זו הינה בעלת אדמות בישוב ובעבר בניה חיו בזנוטה עבדו אדמה וגדלו צאן. בתקופת הגידול המהיר והפיתוח של דהאריה, עת רבים עבדו בישראל, החליט האב למכור את הצאן והם עזבו לדהאריה. משפחות אחרות מעבדות את אדמתם של בני משפחה זו והם מקבלים את חלקם היחסי בהתחשב שאינם עובדים במקום.

במשפחתו של ע.ב. 5 בנות נשואות, שתיים מהן בדהאריה, אחת בזנוטה, נשואה לקרוב משפחה, וכן 6 בנים. שלושת הבנים הבוגרים הנשואים חיים בדהאריה ועובדים כפועלי בניין. בן אחד שהיה חקלאי מעולה על פי עדות הוריו וגר בזנוטה נפצע בתאונת טרקטור ונפטר מפצעיו, ושני הבנים הנותרים, האחד נשוי ולו בן ובת צעירים, והשני בן 19, שניהם גרים עם האב ואשתו בזנוטה ועובדים עם העדר בן 300 הראשים. במשפחתו של בן דודו, א.ב. 3 בנים נשואים גרים עם ילדיהם בזנוטה, חולקים משק בית אחד עם אביהם, ובניצוחו הם מצליחים לארגן עדר בן 300 – 320 ראש, כך שלאורך חודשים רבים יש חלב בכמויות יפות.

סה"כ בזנוטה נמצאים כ-150 תושבים המתגוררים דרך קבע במקום, מגדלים כ-3000 - 3500 ראשי צאן, וחולשים על מאות דונמים השייכים להם ולקרוביהם.

בין המשפחות המורחבות מתקיימים קשרי דם ואף נישואין, ולהן בעלות משותפת על שטח המגורים ובעלות משפחתית על שטחים נרחבים הצמודים לשטח המגורים ומשמשים לחקלאות ולמרעה. הם חיים במקום, עובדים ומתפרנסים מגידול צאן ומכירתו, וממכירת מוצרי החלב בעונתם. אף שלקהילה אין מוסדות ציבוריים במקום (שהרי חל איסור על כל בניה שהיא), מתקיימים שיתוף פעולה וקשר יומיומי בין המשפחות. עבודות ושירותים עבור הקהילה נעשים בשיתוף, כך למשל הם מביאים מים במשותף מסמוע, למעט אותן משפחות שיש להן טרקטור, ודואגות לעצמן. הם ישכרו מחפרון או כלי כבד אחר כבדבמשותף לביצוע עבודות שמשרתות את הקהילה, הם יבלו ערבים ביחד, גברים ממשפחות שונות, יושבים ביחד במפגש בלתי פורמאלי, דנים בענייני העולם והמקום ומעבירים ערב חברתי במשותף.

חינוך – הילדים הקטנים בזנוטה מצויים עם אימותיהם וסבותיהם. כשהם מגיעים לגיל בית ספר יסודי, הם גרים ברוב המקרים במשך השבוע אצל הדודים והקרובים בדהאריה, שכן שם ממוקם בית הספר, וחוזרים לביתם בסופי שבוע. כשהם גדלים, הם הולכים לבית הספר התיכון בשוויקה ולשם הם רוכבים על חמור בכל בוקר.

דהאריה הנמצאת במרחק של כ-4 קילומטר, משמשת כעיירת האם - מרכז חברתי, מסחרי ומוניציפאלי עבור תושבי זנוטה. כאמור, לכולם משפחות וצאצאים שם. פעם או פעמיים בשבוע אנשים מזנוטה נוסעים במונית לדהאריה לשוק – לקנות, לעיתים גם למכור, לבקר חברים ומשפחה ולסדר עניינים שונים. חתונות ולוויות יתקיימו בדהאריה אך חיי היום יום הממוקדים בענף המחייה המרכזי שלהם - הצאן - מתקיימים רובם ככולם בזנוטה.

ב. חקלאות חרבה

אורח חיים שלם בעל מחזוריות עונתית וסדר יום מלא וקבוע מתקיים בזנוטה, והתושבים כולם לוקחים בו חלק. עיסוקם העיקרי - הטיפול בכבשים ותוצרתם, וחקלאות 'בעלי' על שטחים נרחבים, שגם היא באה לשרת את צרכי העדרים והאנשים העובדים עימם. כאשר השנה ברוכת משקעים, הם

מגדלים חיטה, שעורה, חומוס, עדשים, ותירס. בנוסף, משאירים מספר דונמים לא זרועים ולקראת האביב שותלים גידולי קיץ כמו חצילים, מלפפונים, עגבניות, במיה, פלפל, מלון ואבטיח. היובש והבצורת של השנים האחרונות לא אפשרו הסתמכות על חקלאות 'בעלי' לגידולי הקיץ, אך השנה האחרונה היתה שנה ברוכה ובימים אלה לצד תבואת החיטה והשעורה שנקצרה, ניתן לראות שטחים של גידולי קיץ לתצרוכת עצמית של קישואים, עגבניות ומלפפון מקומי (פקוס), גידולים שאינם צורכים מים רבים וגדלים ללא השקיה (נסמכים על מי הגשמים).

יש לציין שגם בשנים שחונות, הודות לגודלו של השטח החקלאי, גידולי החורף – הדגנים לסוגיהם, גם כאשר תוצרתם דלה, היא עדיין עשויה לספק אחוז משמעותי מצורכי בעלי החיים ובני האדם. בכך מושג חיסכון משמעותי בהוצאות המשפחה דלת האמצעים, ומצטמצם הצורך במכירת בעלי חיים בעבור אוכל למשפחה, ולבעלי החיים עצמם. יתרה מכך, גם במקרה שאין תוצרת משמעותית, השטחים שתנובתם דלה, אינם נקצרים והם משמשים למרעה ולקש לעדר שפשוט עולה על השטח. כך השילוב בין החזקת בעלי החיים לעיבוד קרקע על שטחים גדולים, גם בשנים שחונות, ממשיך להיות כדאי, ומהווה מקור פרנסה וקיום יציבים גם אם דלים ביותר, הישרדותיים, למשפחה שאין לה באמת כל אלטרנטיבה.

השנה האחרונה שהיתה ברוכת משקעים תאפשר לבני המשפחה להסתמך שנה שלמה על תצרוכת עצמית של קמח. גם בקניית מזון לבעלי החיים יהיה השנה חיסכון משמעותי שיאפשר המשך ההתקיימות מאורח חיים שמעטים מצליחים להתמיד בו – כזה המבוסס על חקלאות חרבה, ללא השקיה ועל גידול בעלי חיים במסגרתה.

ע. מזנוטה חולש על כ-500 דונם השייכים לרובע שלו בתוך משפחת אל בטאת. לו עצמו שייכים כ-15 דונם, אבל עבור תשלום מסוים הוא ומשפחתו מעבדים את שאר השטח וכפי שהוסבר הגודל הופך את המהלך לכדאי גם בשנים שחונות. בשנים ברוכות העבודה רבה ובני המשפחה הגרים בהאריה יבוא לעזור בימי הקציר. דהאריה היא גם כמובן השוק לתוצרת כולה, גם בעלי החיים, גם תוצריהם וגם הירקות והדגנים כאשר יש מהם עודפים.

ג. גידול צאן כאורח חיים

גידול הצאן באופן בו מגדלים אותו בזנוטה ובחברות מסורתיות בכלל, הוא עסק משפחתי המהווה אורח חיים שלם, ודורש פעילות יומיומית של מספר גברים ונשים המשתפים פעולה ביניהם. פעילות זו מתפרסת על פני היום כולו ולעיתים גם בלילה. היא איננה יכולה להיעשות אלא במקום בו היא נעשית כי היא קשורה בבעלי החיים שתזונתם קשורה ברעיה ובחקלאות שנעשית על אדמות השייכות למשפחות. ניהול העדר – מכירה, גידול, חליבה ורעיה, כל אלה נעשים בצמידות לתנאי הטבע ולמצב המשקעים המשתנה ודורשים ראייה רחבה, תכנון אסטרטגי ומהלכים טקטיים. לא כל אחד מתאים לעיסוק זה והאב מטפח אחד או שניים מבניו כיורשים למקצוע זה, שאף שאין לומדים אותו באוניברסיטה, הוא מחזיק משפחות ואורח חיים לאורך מאות בשנים. הוא כולל מגוון התמקצעויות, כושר תכנון, ניהול, מנהיגות והובלה של צוות.

תושבי זנוטה גדלו וגם גידלו את ילדיהם סביב אורח חיים זה ואף הצליחו לממן את לימודיהם של אלה מבניהם שיצאו ללמוד מקצועות, כמו רוקחות למשל. איסא המחשיב מאוד את ההשכלה והלימודים ואשר בבעלותו כיום כ-300 כבשים, מכר בזמנו כ-100 כבשים כדי לממן את לימודי הרוקחות של בנו ברמאללה. הבן חזר והוא עובד במקצועו בדהאריה. **במילים אחרות, הבנק, הביטחון, ההתקדמות והיציבות כולם מעוגנים בקיומו של העדר וזה האחרון קשור למרעה, למרחבים הפתוחים, לאדמה החקלאית ולמקורות המים.**

קהילת הרועים נסמכת כאמור על שטחי חקלאות 'בעל' נרחבים מחד גיסא, אך גם על קהילה עירונית או סמי עירונית שתקנה ממנה את הכבשים לבשר או את מוצרי החלב. אנשים מדהאריה מגיעים לזנוטה לקראת החגים וקונים כבשים לבשר, באביב הסוחרים מדהאריה מגיעים וקונים את הגדיים; אנשי זנוטה בתורם מגיעים לדהאריה למכור את החמאה, את הגבינה המיובשת ואת מוצרי החלב הטריים. **התלות ההדדית בין שני הישובים ברורה בדיוק בגלל השונות וההשלמה. התנאי לה הוא למעשה קיומו של כל אחד בנפרד - העיר מציעה שירותים וסחורות והמרחב הכפרי מציע את מוצרי החלב והבשר הדרושים לתושביה.**

כבשה בהריון תימכר ב-1000 – 1500 ₪. זכר יימכר במוצע בכ-2000 ₪. ואילו גדי בכ-1000 ₪. בשנים גשומות ברוכות מרעה, יחזיק בעל העדר יותר נקבות ובשנים שכוונות ימכור. כל כבשה בזמנים טובים יכולה להיות פורייה כ-12 שנים וכשמתבגרת תימכר. תנודות אלה מסבירות את התנודות הקטנות יחסית בגודל העדרים לאורך שנים.

ד. שגרת היום יום

בין נשים לגברים מתקיימת חלוקת עבודה ברורה ותלות הדדית. הגברים יוצאים למרעה עם העדר, ועוסקים בכל העבודות שקשורות ביציאה מהמרחב המשפחתי. הנשים חולשות על המרחב המשפחתי: מרחב זה כולל את בית המשפחה ובניה, את "משק העזר" הכולל את הדירים, אזור האפייה, חצר התרנגולות ובעלי החיים ולעיתים שטח קטן מושקה לגידול ירקות. הנשים הן שחולבות את הצאן בחודשים שיש חלב – בין 3-6 חודשים - ועוסקות בהכנת מוצרי החלב, כמו חמאה, גבינה טרייה ומיובשת. הן מגדלות תרנגולות ואוספות את ביציהן וכמובן אופות לחם ופיתות ומבשלות עבור כל בני המשפחה אשר אוכלים ביחד בבית ההורים. הבנים הנשואים ומשפחותיהם גרים כל משפחה במעין כוך או מבנה קטן נפרד אשר משמש לשינה ורחצה בלבד. כל העיסוק באוכל, בישול, אפייה, אכילה וניקיון, נעשה בבית ההורים ביחד עם אם הבעל. הנכדים הקטנים מבלים שעות רבות עם הסבתא שאחראית על כל משק הבית ומשק העזר, ולמעט היציאה למרעה שהיא תמיד עבודת גברים ונעשית רק על ידם, והעבודה בשטחים החקלאיים, האשה למעשה חולשת על כל המרחב המשפחתי. בשטחים החקלאיים, כאמור, עובדים הגברים. כל עדר מלווה בכלבים אשר שומרים גם על המרחב המשפחתי וגם על העדר.

בקיץ, היום מתחיל בארבע או חמש בבוקר. אם יש חלב חולבים לפני היציאה למרעה. יוצאים ב-00:06 בבוקר למרעה, חוזרים ב-00:09, אז משלימים את תזונת הצאן בעזרת התערובת שרובה או כולה

קנויה – תלוי ביבולי החקלאות. עד שיורד החום, בסביבות שעה 16:00. בינתיים עוסקים בעבודות תחזוקה במקום ובמנוחה, ושוב יוצאים עד שקיעת השמש. בן אחד יוצא למרעה, בן שני מכין תערובת – תבן, סובין, שעורה, להשלמת הארוחה בעבור העדר החוזר והאשה או הנשים עוזרות לו. בחורף, היום מתחיל ב-05:00 בבוקר ושעות הרעיה ארוכות הרבה יותר. לכל משפחה שטח למרעה הנמצא בהמשך לשטח החקלאי שלה. השטחים החקלאיים מצויים בואדיות ובמישורים ושטחי הרעייה במעלה הגבעות שבהמשכם.

סיכום

חירבת זנוטה, כמו מקומות נוספים דומים לה, הינה חלק מהמרחב הכפרי של העיירה או העיר דהאריה. היא מבוססת על קהילת רועים פלאחים הכוללת מספר משפחות מורחבות שיש ביניהן קשרי שכנות, נישואין וקרבת דם, אשר חולקים ביניהם מרחב מגורים משותף ואדמות שהבעלות עליהן נפרדת ומשויכת משפחתית. את בני הקהילה מאחד עיסוקם והם משתפים פעולה במימוש אינטרסים משותפים, בניצול היתרון לגודל, בעצה ובעזרה בעת הצורך, אך הם גם מכבדים את פרטיות המשפחה וניפרדותה.

המשפחה המורחבת מהווה את קבוצת העבודה האורגנית שמקיימת בתוכה חלוקת עבודה ותפקידים על בסיס מגדר וותק (או גיל) וגם התאמה. שילוב המרכיבים המאפשרים את קיומו של אורח חיים תובעני וטוטלי זה גם בתנאי בצורת מתמשכים, הם הבעלות על השטחים הגדולים לגידולי 'בעלי', שטחי המרעה הצמודים להם, הידע וההתמקצעות בגידול בעלי החיים והפקת תוצרתם, והמשפחות והקרובים בעיר, אשר יכולים לתת כתף בתקופות של עבודה אינטנסיבית כמו קציר למשל. הם גם נותנים בעבור תשלום סמלי את שטחיהם וגם משמשים כמקשרים ומתווכים עם גורמים בעיר.

במרחב שסביב דהאריה מתקיימות קהילות קטנות נוספות דוגמת זנוטה ואחרות גדולות יותר. הן מהוות חלק מהעורף החקלאי שסביב העיירה, והתלות היא הדדית והקשרים רבים. אין האחד מוציא את השני. בדיוק להפך, האחד מאפשר ואף מחייב את השני. תושבי זנוטה זקוקים למקום כמו דהאריה לשם מכירת תוצרתם, סידור ענייניהם, קניות ומסחר. גם דהאריה זקוקה לעורף החקלאי שלה שמספק תוצרת טרייה, בשר וכדומה.

תושבי זנוטה לא יכולים לקיים את אורח חייהם הייחודי אלא בזנוטה, מקום בו יש ברשותם אדמות, בורות מים ושטחי מרעה מוכרים. מכאן, שחירבת זנוטה אינה רק מקום מגורים וקורת גג מזה עשרות שנים עבור תושביה, היא גם חיונית לשימור אורח חייהם ופרנסתם. היא המקום בו הם ממשיכים את המקצוע שרכשו בעבודה רבת שנים, היא המקום בו הם מעבירים אותו לילדיהם, כחלק מאורח חייהם ותהליך גדילתם. זנוטה היא המקום היחיד בו הם יכולים לממש את משלח ידם, ואף לקיים את משפחתם בעזרתו. שכן כל עוד הטכנולוגיה היא בסיסית והחקלאות היא חקלאות חרבה, הם זקוקים לשטחים נרחבים, לגידול שעורה ותבואה והם זקוקים למרעה. זה המקום בו יש ברשותם גם מרעה, גם אדמה חקלאית וגם בורות מים. זה המקום שהמשפחה מתארגנת סביבו ומתפקדת דרכו. היא מקום שהוא גם בית, גם אורח חיים וגם מקור פרנסה שהמשפחה מתארגנת סביבו ומתפקדת דרכו.

תושבי זנוטה הינם אזרחים פלסטינים דלי אמצעים, הנמצאים כ-45 שנים תחת השלטון הישראלי. כפי שהראיתי, שלטון זה, עד עתה, התעלם מצרכיהם ומאופי חייהם כפה עליהם הקפאה של כל בניה שהיא ומנע שיפור רמת המגורים הקיימים. יש לקוות כי ההבנה של הקשר המיוחד בין התושבים למקומם, וחוסר קיומה של אלטרנטיבה להמשך אורח חייהם, משלח ידם ואופן התפרנסותם, אלא במקום זה, תעודד את השלטון להתבונן במרחב גם דרך עיני התושבים, ותקדם הסדרה תכנונית של הכפר.

שולי הרטמן

שולי הרטמן
ת.ז 50070762
15 ביולי 2012